

Психологічні механізми особистісного зростання підлітків

У статті на основі теоретичного аналізу визначено сутність особистісного зростання людини, показано тісний взаємозв'язок особистісного і морального зростання у підлітковому віці, обґрунтовано психологічні механізми становлення моральної самосвідомості підлітків як основи їхнього особистісного і морального зростання

Ключові слова: особистісне зростання, моральне зростання, психологічні механізми, моральна рефлексія, моральна саморегуляція, моральне “Я” особистості підлітка

В статье на основе теоретического анализа определена сущность личностного роста человека, показана тесная взаимосвязь личностного и морального роста в подростковом возрасте, обосновываются психологические механизмы становления морального самосознания подростков как основы их личностного и морального роста

Ключевые слова: личностный рост, моральный рост, психологические механизмы, моральная рефлексия, моральная саморегуляция, моральное “Я” личности подростка

У сучасних соціальних умовах поведінка підлітків зазнала різних змін, але у цих змінах існують як негативні (невизнання суспільних обов'язків, самовпевненість, агресивність, девіантність, відсутність ідеалів, втрата романтизму, зниження значущості загальнолюдських чеснот), так і позитивні здобутки (соціальна невимушеність, впевненість у собі, розкутість і можливість бути самим собою, прагнення до успіху, неординарності, творчості). Незважаючи на всі суперечливі тенденції особистісного становлення, головне для цього періоду – це набуття підлітком якісно нового рівня особистісного зростання, коли завдяки засвоєнню нової соціальної позиції реально структурується його свідоме ставлення до себе як до дорослої людини.

Проблемі особистісного зростання як психологічному феномену приділяли увагу, починаючи з середини минулого століття, представники гуманістичного та феноменологічного напрямів. За їх визнанням, для нормально функціонуючої здорової людини значущими особистісними властивостями є “зміна” і “зростання”. У розумінні поняття “особистісне зростання” смислові акценти вчених

не співпадали, однак однією лінією у багатьох положеннях поєднувалася ціннісна самореалізація природних потенціалів людини.

У змістовний контекст поняття “особистісне зростання” покладалося таке: активний процес функціонування людини, яка здійснює вільні вибори між діалектично взаємопов'язаними цінностями зростання і цінностями здорового регресу (Г.Оллпорт), зміна як “рух вперед і вгору” в міру того, як людина піднімається в ієрархії потреб, постійна зміна як вільний рух самоактуалізації потенціалів людини (А.Маслоу), конструктивна організмична потреба розвиватися і удосконалюватися, зміна способів сприйняття власного внутрішнього світу, свого “Я” (К.Роджерс), процес здійснення життя вільною, соціально інтегрованою особистістю, що наділена духовним початком (Р.Мей), самореалізація як пробудження і самоздійснення прихованих можливостей людини, самоактуалізація через переживання і усвідомлення свого “Я” як синтезуючого духовного центру (Р.Ассаджолі) тощо. Отже, за таким розумінням джерелом особистісного зростання визнавалися природні потенціали людини, що первісно містилися у собі тенденції самореалізації чи самоактуалізації, завдяки яким особистість зростає з середини, зі свого “Я”, точніше – її зростання зумовлюється становленням власної “Я-концепції” [8; 10; 13; 15; 23; 24].

На противагу гуманістичній психології у традиційній психології вітчизняні та російські психологи вивчали генезис особливостей підростаючої особистості у взаємозв'язку з соціальними джерелами впливу. Розвиток особистості визнавався основним способом її існування (Л.І.Анциферова). З одного боку, він визначався як процес входження, індивідуалізації та інтеграції особистості в нових умовах соціального середовища (А.В.Петровський), з іншого – як процес становлення особистісних якостей індивіда засобами соціалізації та виховання (К.О.Абульханова-Славська, Б.С.Братусь, Г.С.Костюк, В.І.Слободчиков, О.Т.Соколова та ін.). Виходячи з цього, сутнісний зміст концепції особистісного розвитку в період підлітковості пов'язувався з формуванням соціальної позиції (Д.Й.Фельдштейн), становленням творчих здібностей у процесі проєктивної діяльності (К.Н.Поліванова), розвитком різних образів “Я” у структурі “Я-концепції” (Ф.Патаки, Н.П.Рязанова), формуванням ціннісно-смислової сфери свідомості (Б.С.Братусь), становленням морально-духовних складових самосвідомості (Т.О.Флоренська) [1; 9; 14; 16; 17; 22].

Процес узагальнення науковцями результатів психологічних досліджень з проблеми особистісного зростання дозволив наповнити

сутність цього поняття (у сучасних варіантах психологічних словників) таким змістом: це “активний процес становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях” (Т.М.Титаренко) або “це розгортання особливої діяльності переживання особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх стимулів, коли вона, здійснивши вчинок, приймає себе новою, такою, що виходить за межі попередньої даності” (О.Г.Лідерс) [14; 16; 22].

Останнім часом з позицій особистісно зорієнтованого підходу до виховання підкреслюється значущість розв’язання проблеми особистісного зростання людини. В ракурсі інноваційних ідей цього підходу накреслено нові шляхи зростання, що пов’язані із забезпеченням становлення морально-духовної самосвідомості та розвитку особистісних цінностей (якостей) вихованця (І.Д.Бех) [4].

Аналіз гуманістичного та феноменологічного напрямів в психології показав, що взаємозв’язок понять “розвиток особистості” та “особистісне зростання” тісний, але смислові акценти в них різні.

“Розвиток особистості”, згідно з Маслоу, це динамічний процес (“рух вперед і вгору”, “змінність”, “постійний напрямок руху протягом життя”), який триває безперервно. І саме в цьому динамічному процесі, коли задовольняються базові (дефіцитарні) потреби, пріоритет починає набувати мотивація зростання, тобто можна відмічати активне “особистісне зростання”. Останнє фактично залежить від внутрішнього стану, від “психології свободи” особистості, а не від зовнішнього світу, впливи якого на процес її зростання відносні.

Передумовою “особистісного зростання”, за Маслоу, є первісно існуюча, спадково детермінована внутрішня природа і “серцевина” особистості – самість. “Особистісне зростання” принаймні впритул наближається до “розвитку в напрямку самоактуалізації”, однак це не одне і те ж; і розуміти його можна як самовираження самості, тобто як реалізацію прихованих здібностей і потенційних можливостей людини.

Отже, поняття “особистісне зростання” (як воно представлено у Маслоу) – це зростання зсередини, з “серцевини” особистості – її самості, як актуалізація і поступове сходження до самоціннісного: життєвості, цілісності, завершеності, краси, справедливості, простоти, самодостатності [15; 21; 23; 24].

За Роджерсом, “Я-концепція” є ядром особистості, в якому сконцентрована позитивна, здорова і конструктивна “тенденція до зростання, спонукання до самоактуалізації або тенденція рухатися вперед” як головна рушійна сила життя. Максимальне особистісне

зростання у людини відбувається тоді, коли до неї щиро, з емпатією і розумінням ставляться оточуючі та приймають її такою, якою вона є. “Особистісне зростання” – це прагнення перебудувати чи змінити свою особистість і своє ставлення до життя, зробити його досить зрілим. У процесі особистісного зростання у людини змінюється сприйняття себе, вона реальніше оцінює себе; така людина стає дуже схожою на ту, якою вона хоче бути; вона впевненіша у собі і краще володіє собою; вона краще розуміє себе, стає відкритішою досвіду, менше заперечує і придушує свій власний досвід.

На думку Роджерса, у динаміці змін людина “зростає як особистість”. Отже, “особистісне зростання” – це зміни, які актуалізують “здібності людини відчувати себе” і бути відкритою тому, що відбувається усередині неї, розуміти і “приймати себе такою, як є”, а також постійно “просуватися до високої конгруентності”. Виходить, що в динамічному процесі розвитку людини особистісне зростання пов’язане зі зміною способів сприйняття свого внутрішнього світу. Чим більше внутрішньо особистість осягає своє “Я”, тим більше вона зростає. Визначена динаміка внутрішніх змін людини за своєю суттю і є запропонована Роджерсом модель особистісного зростання, яка на сьогодні залишається найгуманнішою і найоптимістичнішою моделлю [21; 24; 25].

Отже, представники гуманістичного напрямку, звертаючись до поняття “особистісне зростання”, досить часто розуміють його як процес динамічний безперервний і такий, що відбувається у внутрішньому світі, “усередині” особистості.

Водночас більшість вчених висувають положення про те, що особистісне зростання тісно корелює з моральним зростанням. При цьому особистісною передумовою морального зростання виступає процес становлення моральної самосвідомості, зокрема її ядра, сутнісного центру людини – образу морального “Я” (Р. і Д.Байярди, І.Д.Бех, К.Свенкон, Г.А.Цукерман). Природа моральних уявлень інтерпретується по-різному: як звичка виконувати “належне” (Д.Болдуїн), як набуття власної системи цінностей (Б.С.Братусь, Х.Ремшмідт, В.Хоффман), як особистісні цінності (І.Д.Бех), як мотиваційна цінність (Л.І.Божович), як здатність переносити нетерпиме ставлення до порушення норм на власну поведінку (С.Г.Якобсон), як емоційно-ціннісні переживання (Г.Крайг, М. і Р.Снайтери) [7; 8; 10; 15; 16; 17; 18].

У цілому моральне зростання особистості зумовлюється специфічними фактами оточуючого світу і в першу чергу тими, що визначають “належність”, “повинність”, “ціннісність”. Нормативно-ціннісна регуляція як першооснова моральної регуляції виникає на

ранніх етапів онтогенезу особистості; її детермінантами стають як зовнішні, так і внутрішні передумови.

У науковому аналізі механізмів розвитку моральної самосвідомості підлітка доцільно, відволікаючись від змістовних характеристик “Я-концепції”, сконцентруватися на функціональному забезпеченні, конкретно на тому, яким чином певні механізми забезпечують розвиток та актуалізацію позитивних форм поведінки підлітка. Утім, спочатку логічно буде відповісти на питання: який зміст стоїть за поняттям “психологічні механізми” як такі?

Наголосимо, що проблема вивчення психологічних механізмів є актуальною не тільки в психології особистості, але й активно піднімається до розгляду в психології виховання. Виявилось, що з метою визначення способів регуляції у просторі міжособистісних взаємин, діяльності, спілкування підлітка та способів його саморегуляції у просторі самоусвідомлення, вихователю важливо у кожному з цих параметрів орієнтуватися на конкретні психологічні механізми (І.Д. Бех). Останні, з точки зору Л.І.Андиферової, М.Й.Боришевського, В.К.Вілюнаса, є теоретичною категорією і презентуються у будь-якій психологічній системі як стан оптимальних взаємодій та співвідношень між її актуальними елементами, що й забезпечує функціонування, становлення і розвиток цієї системи. Передусім характеристика психологічних механізмів може базуватися на аналізі особливостей структурних елементів психологічної системи [4; 16].

Враховуючи викладену вище позицію, здійснити досить чітке визначення психологічних елементів системи не можна у зв'язку з тим, що йдеться лише про гносеологічні абстракції. Один і той самий феномен може бути схарактеризований і як процес, і як механізм залежно від контексту висунутих перед дослідником завдань.

Аналіз ретроспективи вивчення процесу особистісного зростання індивіда у зарубіжній психології показав, що існує певна обмеженість підходів до розкриття цього процесу, оскільки його зводять до якогось одного механізму. Так, у К.Хорні – це природне почуття тривоги, у Е.Фромма – це прагнення подолати фрустрацію, у Г.Оллпорта – це “риса-мотив”, у К.Ясперса – це потреба до саморозкриття тощо [21; 23; 24; 25].

Однак серед сучасних вчених з'явилися інші наукові погляди. Так, К.О.Абульханова-Славська висуває ряд таких взаємопов'язаних психологічних механізмів розвитку особистості, як домагання, задоволеність, саморегуляція, тенденція до підвищення ролі “Я”, орієнтація на оцінки оточуючих; Н.І.Непомняща покладає в центр розвитку особистості такі узагальнені механізми, як

ціннісність, “Я” та суб'єктивну форму ставлення до інших людей, вірніше, так зване ставлення “Я – інший”; В.К.Вілюнас механізмами біологічної і соціальної мотивації, що впливають на розвиток особистості, бачить мотиваційне обумовлення та опосередкування. У свою чергу, переключення емоцій, на його думку, є першоосновою особистісної мотивації і виступає як універсальний механізм її розвитку [2; 6; 12; 16].

Вітчизняні вчені не залишалися осторонь цих важливих питань і в контексті створення нових теоретичних моделей особистісного зростання дитини вирішували завдання знаходження та об'єктивації тих прихованих у внутрішньому світі психологічних механізмів, за допомогою яких здійснюються складні психічні операції. У зв'язку з цим відбувався пошук відповіді на питання: у чому ж зміст внутрішнього механізму породження особистісної якості? За І.Д.Бехом, він зводиться до процесу виклику емоційного переживання, як спонуки до вчинку. “Психологічними засобами (знаряддями) даного процесу є засоби породження у вихованця емоційного рухомого образу поставленої вимоги і засоби створення у нього глибинної рефлексії щодо цієї вимоги. Такі засоби і мусять бути об'єктивованими у певній формі: вербальній (аргументація), предметній (модель поведінки)” [4].

Виходячи зі специфіки нашого дослідження, важливою проблемою, яка була визначена нами, стала проблема виявлення специфічних психологічних механізмів розвитку моральної самосвідомості особистості підлітка. Свого часу про необхідність вирішення цього питання, але відносно розвитку самосвідомості як такої говорив Б.Г.Ананьєв [3]. На його думку, специфічним психологічним механізмом самосвідомості особистості підлітка стає внутрішнє мовлення, вірніше, внутрішні монологи і мисленнєві діалоги, тим самим утворюються основні рефлексивні операції у функціях цієї складної форми свідомості. Саме з питання про внутрішнє мовлення і його рефлексивне походження неминуче піднімається глобальніше питання про рефлексивний, отож, вторинний (найвищий) цикл розвитку всіх психічних процесів (мислення, мови, емоцій, волі) особистості у підлітковому віці. У подальшому дослідженнями Н.І.Гуткіної було підтверджено, що особистісна рефлексія (само-рефлексія) виступає особливим психологічним механізмом становлення самосвідомості у період дорослішання [14; 16].

Сьогодні досить актуальною є ідея стосовно іншого психологічного механізму становлення “Я-концепції” підлітка, яка виводить нас на аспект саморегуляції. Закріпленню цієї ідеї передували численні дослідження процесу регуляції поведінки

особистості, які в межах вирішення даної проблеми сприяли утвердженню нової категорії – саморегуляції [6; 14; 18; 22].

З метою більш глибокого вивчення особистісної рефлексії та саморегуляції як психологічних механізмів розвитку самосвідомості особистості підлітка під нашим керівництвом були проведені психологічні дослідження, результати яких стали підґрунтям наукової інтерпретації цих механізмів [6].

Загалом теоретичний характер вивчення цього питання дозволив нам зробити певні висновки про сутність психологічних механізмів, котрі являють собою глибинні психологічні утворення. Слідом за Л.І.Анциферовою, психологічні механізми ми розуміємо як закріплені у психологічній структурі особистості способи її перетворень, у результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості структурних компонентів, змінюється режим їх функціонування. Крім того, аналіз окремих наукових позицій вчених з цього питання [10; 14; 16; 18], а також результатів наших досліджень [6] допоміг відтворити процес їх функціонування у структурі моральної самосвідомості підлітка.

Звернемося спочатку до інтерпретації рефлексії, яка виступає найхарактернішим механізмом самосвідомості підлітка.

Зважимо на той факт, що в період підлітковості основним новоутворенням, котре актуалізоване інтенсивною перебудовою і удосконаленням мовно-мисленневих функцій, а відтак, і когнітивної складової самосвідомості, стає особистісна рефлексія. Сутність останньої полягає в осмисленні та переосмисленні особистісних змістів (власних образів “Я”), які відбивають нові знання про самого себе. Тим самим рефлексивний аналіз призводить до переосмислення особистістю підлітка власних рис характеру, якостей, можливостей та здібностей і залежно від спрямованості осмислення у нього може актуалізуватися минулий образ “Я” (ретроспективна рефлексія), теперішній образ “Я” (ситуативна рефлексія) або майбутній образ “Я” (перспективна рефлексія).

Однак специфіка моралі, її сутність і природа вказують на те, що рефлексія в межах такої її форми, як моральна свідомість, має утримувати у собі певні специфічні акценти. І це дійсно так, оскільки в дефініції моральної рефлексії необхідністю є екзистенція морального: належне (категорія норми) і ціннісне (категорія добра). Звідси випливає, що моральна рефлексія – це осмислення і переосмислення особистістю взаємодій (діяльності, взаємин, спілкування) з точки зору належного й ціннісного, яка підносить її на новий рівень осягнення соціального простору. Так само і моральна саморефлексія,

яка структурує феноменальне поле моральної самосвідомості, містить у собі належно-ціннісне. Тому в досліджуваному контексті ми розуміємо моральну саморефлексію підлітка як механізм осмислення і переосмислення з точки зору належного й ціннісного власних особистісних змістів (різних аспектів “Я” – реального, нормативного, ідеального), що відображають нові, ціннісні знання про самого себе.

Звісно, за допомогою моральної саморефлексії підліток, залежно від певної спрямованості у просторі та часі, здійснює аналіз і осмислення не тільки актуальних, але й потенційних можливостей, якостей, вчинків та особистісної поведінки в цілому. Саме в просторі моральної рефлексії відбувається осмислення і переосмислення змістовних параметрів моральної самосвідомості, переважно нормативного “Я”, яке відбиває позитивні, самодостатні уявлення про самого себе. Лише такі відрефлексовані, емоційно-ціннісні образи підлітка щодо самого себе і можуть підтримувати процес його зростання. Наприклад, уявлення про власну гідність (доброзичливість, відповідальність, чесність, справедливість, емпатійність та ін.) та честь (здатність до відданості у дружбі, прагнення допомагати друзям, можливість зберігати альтруїстичну позицію тощо). Більше того, механізм переосмислення вчинків власного “Я” може енергетизувати відгук ціннісного з глибинних надр совісті у зв'язку з якимись помилками або порушеннями, неадекватними діями або афективними реакціями. Моральна саморефлексія підлітка корелює з вимірами сумлінності, соромливості, співпереживання та іншими моральними почуттями у випадках, коли він через певні соціальні обставини опинився у проблемній ситуації чи перед моральною колізією.

Якщо моральні новоутворення неодноразово реалізуються у вчинках підлітка, то вони стають стійкими якостями його особистості. Зрозуміло, що процеси оволодіння й реалізації не здійснюються самі собою, а пов'язані з таким механізмом нормативно-ціннісної самосвідомості підлітка, як моральна саморегуляція.

Уточнимо: моральна саморегуляція – це психологічний феномен, котрий може розглядатися і як джерело творення власної особистості, і як засіб гармонізації способів життєдіяльності, і як механізм гуманізації міжособистісних взаємин, і як інструмент ідентифікації зі значущими іншими, і як механізм оволодіння й реалізації моральних норм, і, зрештою, як функція процесу самосвідомості. Однією з найсуттєвіших функцій моральної саморегуляції є функція забезпечення у структурі особистості синергійності взаємозв'язків загальнолюдських імперативів з індивідуальними максимами з метою досягнення на цій основі суспільно значущої мети. Проте у змістовно-функціональному контексті самосвідомості моральна

саморегуляція виступає механізмом творення нормативного “Я” підлітка як суб’єкта вільних вчинків.

Враховуючи те, що моральна саморегуляція є конструктом поведінкової (вольової) складової нормативно-ціннісної самосвідомості, вона, у нашому розумінні, виступає як здатність довільно, за внутрішніми спонуканнями керувати власними діями і вчинками згідно з прийнятими у соціальному середовищі загальнолюдськими нормами.

Звернувшись до нашого емпіричного досвіду і побачивши ту дистанцію, яку долають підлітки у процесі опанування самих себе та того природного і соціального довкілля, в якому вони життєстверджуються, ми можемо наголошувати на такому: саме для тих, хто досягає високого ступеня розвитку моральної саморегуляції, характерними стають вільні дії та вчинки. З цього випливає, що підлітки з достатнім ступенем розвитку моральної самосвідомості, на основі неодноразово здійснюваних під егідою моральної саморегуляції (яка виступає у нерозривній єдності, точніше, “симбіозному” взаємозв’язку з моральною рефлексією) вільних дій і вчинків, оволодівають новими моральними утвореннями. Зазначені психологічні механізми самосвідомості особистості підлітка призводять не тільки до утворення в її структурі морального “Я”, відображення своїх актуальних можливостей та ступеня ефективності їх реалізації, розуміння потенціалів саморозвитку своєї особистості, але й до усвідомлення смислу взаємодій з оточуючими, здатності побачити моральну позицію іншого, можливості досягнення того, як власна особистість сприймається оточуючими і, що головне, виявлення безумовного ціннісного ставлення до значущого кола осіб.

Отже, становлення такої складової моральної самосвідомості підлітка, як емоційно-ціннісне ставлення до себе, “визріває” завдяки моральній саморефлексії й саморегуляції з нормативно-ціннісного ставлення до інших.

При цьому сутність механізму моральної саморегуляції полягає у включенні тих чи інших особистісних утворень (моральних якостей) до процесу структурування й керування (оволодіння й реалізації) власними діями, вчинками та поведінкою у цілому. Тим самим удосконалюється процес побудови моральної самосвідомості, оскільки виникає зворотний процес. Тепер кожний вільний вчинок виступає еквівалентом нового морального утворення – самоцінності особистості підлітка.

У підсумку поставимо акцент на специфічності розглянутих нами механізмів моральної самосвідомості підлітка. По-перше, специфічність цих механізмів полягає у тому, що вони являють собою ідеальні утворення: у контексті моральної саморефлексії – це осмислення й

переосмислення особистісних змістів “Я” (більшою мірою морального “Я”); у контексті моральної саморегуляції – це включення до прийняття і реалізації довільних рішень (вільних дій) особистісних якостей. По-друге, специфічними виявляються самі результати удосконалення моральної самосвідомості. Цими результатами стають нові моральні утворення (особистісні якості), що спонукають особистість підлітка до вільних дій і вчинків. По-третє, особливими також виявляються допоміжні засоби становлення моральної самосвідомості, серед яких мовленнєві і вольові самовпливи: самозахорона, самозаохочення, самонавіювання, самосповідь, самопереконавання, самонаказ, самопідкріплення, самокоректування, самоконтроль та багато інших.

Отже, ми прагнули презентувати (незважаючи на високий ступінь складності проблеми) такі психологічні механізми становлення моральної самосвідомості підлітка, як моральна саморефлексія та моральна саморегуляція. Було відтворено їх інтегративний та глибинний характер. По суті, ці складні механізми презентуються як ідеальні утворення. Однак завдяки цим механізмам конкретні результати трансформації моральної самосвідомості підлітка як основи його особистісного зростання виявляються в її моральних новоутвореннях: особистісній гідності, честі, совісті та відповідальності. Узагальнені уявлення про специфіку перетворень, які здійснюються за допомогою зазначених психологічних механізмів у внутрішній структурі моральної самосвідомості підлітка, відкривають шляхи до процесу її удосконалення.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Аверин В.А. Психология личности: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания: Монография. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 340 с.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. – К.: УЗМН, 1998. – 204 с.
5. Битянова Н.Р. Психология личностного роста. Практическое пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников. – М.: МПА, 1995. – 64 с.
6. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.

7. Ведин И.Ф. Теорема личности: Дороги и тупики самосознания. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 238 с.
8. Клонингер С. Теории личности: Познание человека. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 609 с.
10. Личность в XX столетии: Анализ буржуазных теорий / Отв. ред. М.Б. Митин. – М.: Мысль, 1979. – 260 с.
11. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – Изд-во “КММ”, 2006. – 240 с.
12. Орлов А.Б. Психология личности и сущность человека: Парадигмы, проекции, практики: Учебное пособие. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
13. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теории и исследования. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
14. Проблеми становлення особистості: Проблеми і перспективи: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький: ТУП, 2003. – 438 с.
15. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. и общая редакция А.А. Реана. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
16. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
17. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
18. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник. – К.: ШППО АПН України, 2006. – 530 с.
19. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
20. Савчин М. Духовний потенціал людини: Монографія. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 203 с.
21. Теории личности в западноевропейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности. – Самара: Бахрах, 1996. – 480 с.
22. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
23. Холл Л., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.

24. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основное положение, исследования и применения). – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
25. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Личность и личностной рост. – М., 1992.

In the article, on the base of theoretical study there has been defined a principle of personal growth, it has been described relevance between personal and mental growth during adolescence, and also it has been substantiated psychological mechanisms of mental self-consciousness establishment of teenagers as a basis of their personal and mental growth.

Key words: personal growth, moral development, psychological mechanisms, moral reflection, moral self-regulation, moral “I” personality of a teenager.

Отримано: 19.02.2010

УДК 316.614:37.011.3-051

Л.І. Вальо

ОСОБЛИВОСТІ ЕТАПІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена дослідженню етапів соціалізації педагогів загальноосвітніх навчальних закладів

Ключові слова: система соціалізації, особистість, соціальний досвід, стадії (етапи) соціалізації.

Статья посвящена исследованию этапов социализации педагогов общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: система социализации, личность, социальный опыт, стадии (этапы) социализации.

Зміни у системі економічних, політичних, соціальних відносин, які відбуваються в сучасній Україні, призводять до трансформації процесу входження особистості в систему соціальних зв'язків, перегляду загальної системи соціалізації особистості. Реалізація процесу соціалізації особистості передбачає такий вид взаємодії особистості із соціальним середовищем, у процесі якого узгоджуються вимоги та сподівання обох сторін. Ця взаємодія відбувається протягом усього життя.